

KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI MIEJSKIEJ PRZEZ I DLA SENIORÓW

Creating the public space for and by the senior citizens

Streszczenie

Poniższy tekst podsumowuje doświadczenia zebrane w trakcie realizacji projektu „Seniorzy decydują – dialog obywatelski seniorów w Krakowie”. Analiza danych zastanych oraz zogniskowane wywiady grupowe posłużyły zbadaniu działań Gminy Miejskiej Kraków na rzecz seniorów. Spacer badawczy oraz zajęcia warsztatowe umożliwiły natomiast analizę możliwości wpływania osób starszych na kształt przestrzeni miejskiej. W tekście odwołano się do wyników prowadzonych badań, jak również podano przykłady metod omawianych i stosowanych podczas warsztatów oraz w działaniach innych organizacji czy grup seniorów. W artykule przedstawione zostały również metody badania dostępności przestrzeni publicznej – wykorzystywane przez seniorów i projektowane z myślą o poznaniu potrzeb tej grupy – oraz przykłady oddolnego kształtowania przestrzeni miejskich przez starszych mieszkańców i starsze mieszkanki miasta.

Słowa kluczowe: miasto przyjazne starzeniu, partycypacja obywatelska seniorów, spacer badawczy, polityka senioralna Krakowa, aktywne starzenie się, przestrzeń publiczna

Summary

The article was based on the findings and experiences that emerged throughout the project “Seniors decide – public dialogue of the senior citizens in Krakow”. It focuses on the subject of public space in relation to the life conditions and civic participation of senior citizens in the city. Desk research and focus group research enabled the analysis of the programs addressed to the senior citizens in the Krakow Commune. The workshops with senior citizens and the usage of the “walking diagnosis” method served to reveal the potential of the elder to analyze and influence the city spaces. The article quotes the results of the research, describes the participatory techniques used during the project and employed by the other groups of senior citizens involved locally in Poland, and finally mentions the examples of the bottom-up initiatives held by the elders related to the physical space of the cities.

Key words: senior civic participation, aging-friendly city, active aging, participative design, public spaces

Projekt „Seniorzy decydują – dialog obywatelski seniorów w Krakowie” realizowany był przez Stowarzyszenie Pracownia Obywatelska we współpracy z Miejskim Ośrodkiem Wspierania Inicjatyw Społecznych w Krakowie od czerwca do grudnia 2013 roku. Jego głównym celem było zwiększenie zaangażowania społecznego i obywatelskiego krakowskich seniorów poprzez stworzenie zaplecza i zainicjowanie powstania Rady Seniorów w Krakowie. W projekcie przewidziano badanie problemów i potrzeb krakowskich seniorów – uwzględniających perspektywę osób starszych (zogniskowane wywiady grupowe) oraz przeanalizowano działania gminy i organizacji pozarządowych podejmowane na rzecz seniorów w Krakowie (*desk research*). Czterdziestu seniorów-liderów wyłonionych w procesie rekrutacji do projektu odbyło szkolenie warsztatowe, w ramach którego poznali sposób funkcjonowania samorządu, możliwości współpracy z nim oraz narzędzia przydatne we wspólnym podejmowaniu decyzji i działalności społecznej.

Przestrzeń publiczna ważna dla seniorów – wnioski z wywiadów zogniskowanych

Na kwestię przestrzeni w kontekście problemów, potrzeb i oczekiwań osób starszych uwagę zwrócili sami seniorzy. W pierwszym etapie projektu przeprowadzono dziesięć spotkań, w których udział wzięło około stu seniorów i senierek. W ich trakcie poruszone były zagadnienia dotyczące problemów i potrzeb osób starszych w Krakowie. Temat przestrzeni pojawiał się w wielu kontekstach, dotyczył: dostępu do określonych miejsc i obiektów, jakości przestrzeni publicznych, zdrowia i kapitału społecznego seniorów oraz miejskiej partycypacji społecznej i obywatelskiej. Seniorzy dostrzegali potrzebę wspierania aktywności fizycznej osób starszych, na przykład poprzez zapewnienie miejskiej infrastruktury sportowej pomagającej utrzymać dobrą kondycję fizyczną (na przykład siłowni na wolnym powietrzu) jako ważnego elementu profilaktyki prozdrowotnej. Zauważono też, że podczas projektowania nowych przestrzeni i ich elementów często nie uwzględnia się specyficznych potrzeb osób starszych. Seniorzy podnosili również problemy dotyczące lokalnych przestrzeni publicznych – wspominali o kłopotach z miejscami parkingowymi i dużą liczbą samochodów na osiedlach, o zabudowie przestrzeni kosztem terenów zielonych. Wiele osób starszych deklarowało zaangażowanie w obronę ważnych dla nich lokalnych miejsc, nierzadko towarzyszyło im przy tym poczucie bezsilności wobec aktorów dysponujących dużym kapitałem finansowym (na przykład deweloperów).

Czynniki przestrzenne można też powiązać z innymi zagadnieniami, na które rozmówcy zwracali szczególną uwagę. Seniorzy podkreślali problem dużej grupy osób, które będąc w podeszłym wieku, wycofują się z życia społecznego i często nie wychodzą nawet z domu. Podczas badań fokusowych seniorzy skupiali się na konieczności aktywizacji tej grupy, zauważając, że istotną barierą dla aktywności jest niepełnosprawność. Nie poddawano jednak szerokiej analizie pośrednich przyczyn takiej

postawy, takich jak dostosowanie przestrzeni miejskiej i infrastruktury do potrzeb osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Część osób dostrzegła jednak konieczność zapewnienia podstawowych warunków, których zaspokojenie otwiera możliwość pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Wśród tych podstawowych czy też optymalnych warunków dla funkcjonowania seniorów (takich jak niezależność ekonomiczna, dobra opieka medyczna, czy kontakt z bliskimi osobami) wymieniana była między innymi możliwość zachowania maksymalnej samodzielności, co w dużym stopniu zależy od braku barier w przestrzeni miejskiej. Obserwacje te potwierdzają badania i opracowania dotyczące aktywności osób starszych/niepełnosprawnych (na przykład: Ostrowska 1991; Bell i in. 2004, rozdz. 12.3.3, „Projektowanie dla osób starszych”; Bujacz i in. 2012). Spadek zaangażowania w życie społeczne po 60. roku życia potwierdza Diagnoza Społeczna 2011, która podaje, że aktywność wolontariacka spada w tym okresie życia, wraz z ogólną aktywnością życiową. Zależność taką zaobserwowano też w przypadku działań lokalnych, w które najczęściej angażują się osoby pomiędzy 35. a 59. rokiem życia (Czapiński, Panek 2011: 279). Nadużyciem byłoby stwierdzenie, że kwestie przestrzenne mają tutaj decydujące znaczenie, należą jednak do ważnych czynników zewnętrznych wpływających na aktywność społeczną osób starszych obok innych przyczyn, takich jak stereotypy i postawy wobec osób w podeszłym wieku (Ranzijn 2002: 30–55, za: Bujacz i in. 2012).

Strategie gminne na rzecz przestrzeni przyjaznej seniorom

Z *desk research* przeprowadzonego w ramach projektu wynika, że Gmina Miejska Kraków nie podejmuje działań mających na celu kreowanie przestrzeni publicznych przyjaznych seniorom. Nie oznacza to oczywiście, że istniejące, remontowane lub powstające przestrzenie nie uwzględniają ich potrzeb. Brak jednak celowej polityki, która zwracałaby szczególną uwagę na wymagania seniorów w procesie kształtowania przestrzeni publicznych. W 2013 roku Kraków podpisał Deklarację Dublińską Miast i Regionów Przyjaznych Osobom Starszym, co może być impulsem dla podjęcia dalszych działań. Sygnatariusze dokumentu zobowiązują się między innymi:

Wdrażać środki pozwalające na rozwijanie przestrzeni miejskiej i publicznej, tak by stała się ona przyjazna, w szczególności dla osób starszych, umożliwiając realizację założeń partycypacji społecznej, zapewniając, by budynki użyteczności publicznej gwarantowały zachowanie godności, zdrowia oraz dobrostanu ich użytkowników w każdym wieku, a także aby sprostały one wyzwaniom wynikającym ze zmieniających się potrzeb starzejącego się społeczeństwa¹.

Do niepełnosprawnych seniorów skierowane są działania realizowane przez Referat ds. Problematyki Osób Niepełnosprawnych w ramach *Powiatowego Programu na*

¹ Zob. Zobowiązania uzupełniające w: Deklaracja Dublińska 2013, tekst dostępny na stronie: http://mobi.krakow.pl/otwarty_na_swiat/dublin/45001,174,komunikat,krakow_podpisal_deklaracje_dublinka_2013.html (dostęp: 15.12.2013).

rzecz Osób Niepełnosprawnych na lata 2011–2014. Wśród nich znajdują się zadania/realizowane projekty dotyczące dostosowywania przestrzeni miejskiej do potrzeb osób niepełnosprawnych, obejmujące likwidowanie barier architektonicznych i transportowych w przestrzeniach publicznych w ramach przeprowadzanych inwestycji (na przykład obniżenie krawężników w miejscach przejść dla pieszych). Do zadań realizowanych przez dzielnice, a także dofinansowanych z budżetu miejskiego należy natomiast dostosowanie obiektów użyteczności publicznej. Brak jednak skutecznych narzędzi diagnozowania specyficznych potrzeb osób starszych i gwarantujących ich uwzględnienie w kształtowaniu przestrzeni publicznych.

Jak pokazuje przykład Poznania, gdzie przeprowadzono badania dotyczące dostosowania przestrzeni publicznych do potrzeb osób starszych, wobec braku polityki gwarantującej tworzenie miejskich przestrzeni odpowiadających na specyficzne potrzeby seniorów, bywa, że nawet nowe inwestycje nie uwzględniają wielu potrzeb tej grupy (Bujacz i in. 2012: 8–15). Podczas badania realizowanego w Poznaniu przez naukowców z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza przeprowadzono 16 indywidualnych pogłębionych wywiadów z seniorami oraz poddano obserwacjom obszar obejmujący 102 ulice miasta. Wyniki badania wykazały, że

(...) wiele obszarów, które opisano jako wymagające poprawy, dotyczy także nowych lub niedawno remontowanych ulic. Akceptując projekt budowy lub remontu, często nie uwzględnia się tak istotnych dla bezpieczeństwa użytkowników spraw, jak wyraźne odróżnienie chodnika od jezdni oraz ścieżek rowerowych. Zapomina się również o dostatecznej ilości miejsc przeznaczonych do odpoczynku (ma je tylko 10% ulic) – bardzo ważnych dla osób starszych, które miewają problemy z przebyciem długich odcinków bez możliwości zrobienia sobie przerwy (Bujacz i in. 2012: 8–15).

Strategie zmierzające do kształtowania przestrzeni publicznych przyjaznych seniorom wprowadzane są w innych polskich miastach, między innymi w Gdyni, gdzie wdrażana jest polityka *design for all*, która zakłada włączanie użytkowników w proces kształtowania przestrzeni publicznych (Komorowska i in. 2013: 32) oraz w projektach uwzględnia potrzeby tak zwanych ekstremalnych użytkowników (*extreme users*) (Lafreniere 2008, za: Bujacz i in. 2012). W ramach tego przedsięwzięcia od 2012 roku odbywają się spacerzy badawcze z przedstawicielami różnych grup mieszkańców. Badano między innymi bariery dla osób o różnych rodzajach niepełnosprawności oraz dostępność miejskiego ratusza dla seniorów. Na metodzie spaceru badawczego z seniorami, wypróbowanej w Gdyni i opisanej w publikacji *Jak usłyszeć głos seniora? Praktyczny przewodnik po partycypacji obywatelskiej osób starszych* (Komorowska i in. 2013), wzorowany został spacer badawczy, który zrealizowano w Podgórzu w ramach projektu „Seniorzy decydują”. Seniorzy w dwóch grupach odbyli spacer po opracowanych wcześniej przez organizatorki trasach ułożonych tak, aby zwrócić uwagę na różne aspekty miejskich przestrzeni (między innymi sztuka w przestrzeni miasta, charakter Kazimierza i Podgórza, komfort przemieszczania się). Na trasie spaceru uwzględnione zostały również budynki użyteczności publicznej jako elementy badanej przestrzeni publicznej i ważne czynniki wpływające na jej „żywołność”. Scenariusz poszerzono

o komponent umożliwiający dokonanie podsumowania i zebranie wniosków z przeprowadzonego spaceru w formule „World Café”. Było to szczególnie istotne, ponieważ spacer miał za zadanie nie tylko zebrać obserwacje na temat Kazimierza i Podgórze, ale także wskazać seniorom sposoby samodzielnego wykorzystania metody w późniejszych działaniach. Oceniając metodę, seniorzy uznali za ważną cechę spaceru jego rekreacyjny i integracyjny aspekt. Seniorzy uznali też za bardzo pozytywną możliwość międzypokoleniowej interakcji, jaką stworzył spacer (wśród prowadzących i wolontariuszy byli studenci i doktoranci). Uczestnicy zauważyli również, że badając fizyczne bariery aktywności seniorów w przestrzeni miejskiej, ta grupa wiekowa staje się „rzecznikiem” wielu innych ekstremalnych użytkowników o ograniczonej mobilności (osób o kulach, niepełnosprawnych, osób z wózkami dziecięcymi). Seniorzy zwracali uwagę między innymi na wąskie chodniki, niejasną organizację skrzyżowań i brak przejść dla pieszych, doskwierające wszystkim użytkownikom miejskich przestrzeni.

Zaangażowanie seniorów w kształtowanie przestrzeni i miejskich polityk

Polityki dotyczące kształtowania przestrzeni fizycznej miasta często wchodzi w skład miejskiej polityki senioralnej, jak na przykład w Nysie, gdzie elementem programu na rzecz nyskich seniorów jest dostosowanie przestrzeni publicznej i tworzenie miejsc przyjaznych seniorom. Wobec planów stworzenia miejskiej polityki senioralnej w Krakowie warto zatem rozważyć zawarcie w niej komponentu dotyczącego zasad kształtowania miejskich przestrzeni umożliwiających i stymulujących aktywność osób starszych oraz włączyć w ich opracowywanie samych seniorów. W podwyższaniu jakości życia seniorów kluczową rolę odgrywają oni sami (Ranzijn 2002: 31). Dlatego tak ważne jest, aby w procesie dostosowywania przestrzeni miejskiej do specyficznych potrzeb osób starszych sami zainteresowani byli aktywnie zaangażowani na jego różnych etapach.

Do narzędzi partycypacyjnych możliwych do wykorzystania w tym procesie należą wspomniany już spacer badawczy i obserwacja będąca elementem metody „Place-making”.

Metoda spaceru badawczego nie tylko jest wyzyskiwana do badania potrzeb seniorów odnośnie do przestrzeni miejskiej, ale także sprawdza się w inicjatywach podejmowanych przez samych seniorów na rzecz lokalnych społeczności. Wykorzystali ją między innymi studenci Rabczańskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku (UTW) do zbadania dostępności przestrzeni publicznych w Rabce przez osoby o ograniczonej sprawności ruchowej (osoby na wózkach, opiekuni z dziećmi, starsze osoby z wózkami zakupowymi). Spacer został przeprowadzony w ramach Grupy Lokalnego Działania – zespołu UTW, który angażuje się w pracę na rzecz społeczności lokalnej. Ta sama grupa badała także opinie mieszkańców dotyczące rewitalizacji miejskiego parku, organizując stoiska konsultacyjne. Raporty z przeprowadzonych konsultacji i badań odczytywane były na sesjach Rady Miejskiej.

Cenną metodą, którą mogą wykorzystywać grupy seniorów, są techniki ewaluacji przestrzeni publicznych proponowane w ramach metody „Placemaking”, stosowanej przez organizację Project for Public Spaces. „Placemaking” to sposób tworzenia miejsc wspólnie z lokalną społecznością, która jest ich użytkownikiem. Jej wstępnym etapem jest audyt przestrzeni opierający się między innymi na obserwacji zachowań ludzkich w przestrzeni publicznej – relacji rzeczywistych potrzeb użytkowników do tego, jak dane elementy przestrzeni im odpowiadają. Metoda opiera się na założeniu, że użytkownicy często wykazują się dużą kreatywnością i aby lepiej dostosować miejsce do ich potrzeb, intuicyjnie szukają dróg do ich realizacji. W ramach tej metody proponuje się obserwacje zachowań ludzkich nie tylko w istniejącej przestrzeni, która ma być poddana modyfikacji, lecz także w przestrzeniach funkcjonujących wzorcowo. W tworzeniu obrazu przestrzeni stosuje się: rozmowy o tym, jak ludzie odczuwają przestrzeń; obserwacje grup użytkowników, zachowań, sposobów cyrkulacji; dokumentacje zdjęciowe źle i dobrze funkcjonujących miejsc. Taki „audyt przestrzenny” może być wykonany zarówno przez specjalistę, jak i laika, w obu przypadkach dając równie wartościowe i komplementarne rezultaty, co czyni go świetną metodą zachęcającą seniorów do włączenia się w przekształcanie przestrzeni publicznych.

Przestrzeń ekspresji seniorów

Równie ważne jak kształtowanie miejsc odpowiadających specyficznym potrzebom osób starszych jest stwarzanie przestrzeni ekspresji dla tej grupy wiekowej, która często wydaje się nieobecna w przestrzeni miejskiej. Dobrym przykładem oddolnych działań podejmowanych przez osoby starsze jest tworzenie ogrodów na osiedlach, najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie własnego mieszkania, czasem jednak świadomie kreujących przestrzeń publiczną. Miejskie ogrodnictwo – moda fascynująca i kojarzona z młodymi aktywistami miejskimi, jest głęboko zakorzeniona w kulturze i działaniach podejmowanych przez osoby starsze. Przykładem takich działań może być omawiany podczas warsztatów – prowadzonych w ramach projektu „Seniorzy decydują” – przykład Ogródu im. Polskich Kombatantów przy ulicy Seniorów Lotnictwa w Krakowie. Ogród na terenie przylegającym do Domu Polskiego Kombatanta był urządzany przez mieszkańców domu od ponad 30 lat. Jest otwarty, cyklicznie organizowane są w nim spotkania integrujące pokolenia. Wobec planowanej zabudowy terenu przez władze Spółdzielni Mieszkaniowej będącej jego właścicielem seniorzy przeprowadzili skuteczną akcję obrony terenów zielonych. Zawijając stowarzyszenie, aktywnie uczestniczyli w tworzeniu planu miejscowego dla tego obszaru, który w rezultacie został prawnie zarezerwowany pod tereny zielone. Pełne włączenie seniorów do tego procesu było możliwe dzięki zaangażowaniu liderów mających świadomość procesów administracyjnych tworzących lokalne prawo dotyczące zagospodarowania przestrzeni. Dlatego ważna jest edukacja na temat zasad funkcjonowania samorządu i tworzenia miejskiej polityki oraz lokalnych regulacji prawnych.

Punktowe działania na mniejszą skalę podejmowane są przez wielu mieszkańców krakowskich osiedli przez tworzenie i pielęgnację osiedlowych ogródków. Ciekawą formą nobilitacji i wsparcia osób dbających w ten sposób o przestrzeń są organizowane w dzielnicach konkursy na najpiękniejszy ogród oraz konkurs „Ogrody sąsiedzkie”, przeprowadzany przez Pracownię Animacji Ekologicznej Ośrodka Kultury im. Cypriana Kamila Norwida.

Seniorzy są ważnymi użytkownikami miasta, o których nie można zapomnieć, to też osoby w dużym stopniu identyfikujące się z przestrzenią, szczególnie lokalną, mogące wpływać na jej pozytywne przeobrażenie. Aktywne włączenie seniorów w proces kształtowania przestrzeni publicznych jest ważne zarówno dla podnoszenia ich poziomu życia, jak i stwarzania możliwości, aby jak najdłużej i jak najpełniej partycypowali w życiu społecznym, pozostając aktywnymi członkami społeczności.

Dziękuję Agacie Olbrycht za inspiracje w tworzeniu artykułu.

Bibliografia

- Bell A.P., Greene C.Th., Fisher D.J., Baum A. (2004), *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bujacz A., Skrzypiska N., Zielińska A.M. (2012), *Publiczna przestrzeń miejska wobec potrzeb seniorów. Przykład Poznania*, „Gerontologia Polska”, 2, 73–80.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2011), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, www.diagnoza.com (dostęp: 28.12.2013).
- Komorowska Z., Perchuc M., Starzyk K., Stokłuska E. (2013), *Jak usłyszeć głosu seniora? Praktyczny przewodnik po partycypacji obywatelskiej osób starszych*, Warszawa: Fundacja Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”.
- Ostrowska M. (1991), *Człowiek a rzeczywistość przestrzenna*, Szczecin: Autorska Oficyna Wydawnicza, Nauka i Życie.
- Portal urzędu miejskiego w Nysie, http://www.nysa.eu/aktualnosc-1-6152pora_na_aktywnego_seniora.html (dostęp: 11.02.2014).
- Project for Public Spaces*, adapt. i tłum. wersji polskiej: T. Jeleński, W. Kosiński (2010), *Jak przetworzyć Miejsce. Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych*, Kraków: Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.
- Ranzijn R. (2002), *The Potential of Older Adults to Enhance Community Quality of Life*, „Ageing International”, 27, 30–55.
- Seniorzy w akcji, <http://www.seniorzywakcji.pl/?a=510> (dostęp: 10.02.2014), <http://www.seniorzywakcji.pl/?a=512> (dostęp: 10.02.2014).